

ATNK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 26, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: **09.05.2021**

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: **21.06.2021**

Sayfa / *Page*: 81-92

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Dr. Öğr. Üyesi Aysun Dursun

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

adursun@mu.edu.tr

Arş. Gör. Damla TORUN ÖNGAY

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

dtorun@beu.edu.tr

ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE NAZAR

Öz

Yaşamın başlangıcından günümüze insanın etrafında gelişen durum ve olayları anlamlandırma çabası, içinde bulunduğu duygu durumları, tehlikelerden korunma ihtiyacı çeşitli inançların oluşmasında etkilidir. Bu inançlardan biri de kökleri kadim zamanlara dayanan nazardır.

Nazar, yaşadığı dünyayı keşfetmeye başlayan insanın içinde bulunduğu merak, korku, kaygı ve belirsizlik gibi hislerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çevresini gözlemleyen insan, bazı kişileri ve nesnelere diğerlerinden ayrı bir konumda değerlendirmiş ve onların farklı bir gücü olduğuna inanmıştır. Bunları kimi zaman çeşitli duyguları bastırmak kimi zaman da içinde buldukları durumu iyileştirmek için kullanmıştır. Bu tip etkenlerle şekillenen inançlar, toplumun bir araya geldiği ortamlarda kişiler arası etkileşimden güç alarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

En eski zamanlardan itibaren yaşamın akışı içinde yer alan nazar, atasözü ve deyim gibi sözlü kültür ürünlerinde de varlık göstermiştir. Geçmiş ile günümüz arasındaki bağı kurma, kültürün sürekliliğini ve kalıcılığını sağlama gibi işlevlere sahip olan sözlü kültür ürünleri arasında yer alan atasözleri ve

deyimler, geçmiş kuşakların bilgi birikiminin, etkileşimin ve deneyimlerinin aktarılmasına yardımcı olur.

Bu çalışmada Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II* adlı eserinden seçilen örneklerden hareketle nazar, kültür tarihi ve gündelik yaşam içindeki uygulamalar dikkate alınarak açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nazar, atasözü, deyim, sözlü kültür, kültür tarihi.

EVIL EYE IN PROVERBS AND IDIOMS

Abstract

The effort to make sense of the situations and events around the human being from the beginning of life, the emotional states in which s/he is in, the need to be protected from dangers have been effective in the formation of various beliefs, one of these beliefs is the evil eye, whose roots go back to ancient times.

The evil eye emerged as a result of feelings such as curiosity, fear, anxiety and uncertainty that people who started to explore the world they lived in. The person who observing his environment, considered some people and objects in a separate position from others and believed that they had a different power. These are used sometimes to suppress different emotions and sometimes to improve their situation. Beliefs shaped by such factors have been passed down from generation to generation by taking power from interpersonal interaction in environments where society comes together.

The evil eye, which has been in the flow of life since the earliest times, has also existed in oral culture products such as proverbs and idioms. Proverbs and idioms, which are among the oral culture products, have functions such as establishing the connection between the past and the present, and ensuring the continuity and permanence of the culture, help to convey the knowledge, interaction and experiences of past generations.

In this study, the evil eye will be explained taking into account the history of culture and practices in daily life based on examples chosen from Ömer Asım Aksoy's *Proverbs and Idioms Dictionary I-II*.

Key words: Evil eye, proverb, idiom, oral culture, history of culture.

Giriş

Yaratılış itibarıyla bir şeylere inanma eğiliminde olan insanın bu özelliği, hayatın içinde çeşitli inançların ortaya çıkmasına destek verir. Din ve ahlak kurallarıyla birlikte toplumdan topluma yeni içerikler ve biçimler gösteren inanç; bir düşüncenin, olgunun, nesnenin, varlığın gerçek olduğunun birey veya toplum tarafından kabul edilmesidir (Boratav 1994: 7). *Dünya İnançları Sözlüğü*'nde "saniya güvenme ve bağlanma" olarak tanımlanan inanç kavramı, daha geniş

anlamda insanların bilmediklerini hayal gücüyle tamamlamaya çalışıp çeşitli ihtimallerden birini seçmesi ve bu seçimlere güvenip bağlanması durumudur (Hançerlioğlu 2000: 216).

Bir dış gerçekliğin varlığına ve gücüne inanma, onun varlığını arama, gücünü sınaama yönündeki hareketi başlatır (Saydam 2018: 24-25). Bir bakışla ortaya çıkan bir eylem olarak nazar, halk arasında “belli kimselerde bulunduğu, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiği inanan uğursuzluk, göz (atma), bakma, bakış” (Türkçe Sözlük 2019: 1755) olarak tanımlanır.

Nazarın olduğu her yerde bir başkası vardır. Kem olsun veya olmasın, nazar değdiren gözlerin, sözlerin sahibi, kişiye dışarıdan bakan, seslenen, dokunan bir başkasıdır. Her zaman kötü olmasa da kişinin kendinden farklı bir ruha ve bedene sahiptir (Taburoğlu 2017: 9). Kimi zaman kıskançlık ve haset gibi olumsuz duyguları, kimi zaman da fazla hayranlık ve sevgi gibi olumlu duyguları yansıtır.

Birçok toplumda kıskançlığın zarar verici etkisinin, zihnin ve ruhun dünyaya açılan penceresi olan göz vasıtasıyla gerçekleştiği kabul edilir. Buna göre kişinin kendinde olmadığını düşündüğü maddi veya manevi güzel bir şeyi görünce oluşan haset duygusunun gözlerden başlayarak çevreye yayıldığına, yakında bulunan canlılara veya eşyaya geçtiğine inanılır. Bu nedenle özellikle kadim kültürlerde her türlü hastalık, talihsizlik, kötü durum ve ani ölüm bilinçli veya bilinçsizce etki ettiğine inanan nazarla ilişkilendirilir (Arık vd. 2017: 232-233).

Hayatın her alanında çeşitli şekillerde yer bulan nazar, kendi gibi insanlık tarihiyle eş zamanlı bir geçmişi olan sözlü kültür ürünlerinden atasözü ve deyimlerde de varlık gösterir. Nazara bağlı ritler ve inanmalar kimi zaman kelimenin ilk anlamıyla kimi zaman da alt metinde toplumun bilgi birikimi ve deneyimlerinin taşıyıcısı olan bu kalıp sözler aracılığıyla geçmişten günümüze aktarılırlar.

Sözlü kültürün ayırt edici özelliği kalıplardır. Deyişler, düşünceler de bir ölçüde kalıplaşmıştır. Çünkü her kelimenin içerdiği kavram, deneyimlerden kaynaklanan verileri işlemenin değişmez bir yolu olup insan belleğinde yer edinir. Deneyimler, belleği pekiştirecek şekilde akla yerleştirilir (Ong 2014: 51). Sözlü gelenek kuşaktan kuşağa söz aracılığıyla aktarılan her şeyi, kültürün tamamını kapsar (Goody 2009: 129). Kalıplaşmış ifadeler olarak atasözleri ve deyimler, sözlü kültürün taşıyıcılarıdır.

Milletlerin karakterini, hayat karşısındaki tavır ve zihniyetini ifade eden atasözleri (Çobanoğlu 2004: 1), toplumun en derin bilgisini dilin yalın ve estetik kimliğiyle sunar, olduğu dönemin inanca bağlı kurallarından izler taşır (Önal 2016: 542).

Atasözleriyle benzer şekilde kültür taşıyıcılığı görevi üstlenen ve öyküleri çoğu zaman sosyal yaşama dokunan, toplumun ihtiyaçları, kültürü, psikolojisi ve tarihi hakkında bilgiler barındıran deyimler (Önal 2016: 551), bir kavramı, çekici bir anlatımla veya özel bir yapı içinde sunar (Aksoy 2016a: 52). Pek çok kural, inanış ve gelenekle birlikte nazar da kalıplaşmış bu ifadelerle günümüze ulaşır.

Bu çalışmada Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler I-II* (2016a, 2016b) adlı çalışmasında yer alan nazarla ilişkili atasözü ve deyimler, kültür tarihi ve gündelik yaşam içindeki uygulamalar dikkate alınarak açıklanmıştır.

1. Göze Göz, Nazara Nazar Değer

1.1. Göze Gelmek, Göz (Nazar) Değmek

Birine nazar değmiş olma durumunu ifade eden bu deyim, uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla fena bir duruma düşmek (Aksoy 2016b: 807, 809) anlamına gelir. Nazarın bakışla ilgisine işaret eden “göze gelmek / göz değmek”, bir kişinin halk arasında diğerlerinin beğenisini kazanabilecek herhangi bir özelliğiyle üstün konuma gelerek nazarı kendine çektiğinin ifadesidir. İnsanın yaşamında başarı elde etmesi, evlenmesi, işlerinin yolunda gitmesi o kişinin diğer insanlar tarafından kıskanılmasına neden olabilir.

Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek anlatısında (Ergin 1989: 116-153) evlenmek üzere hazırlık yapan Bamsı Beyrek kızıl kaftan giyer, onu gören yiğitler etki altında kalırlar, açıkça ifade etmeseler de kıskançlık duyguları kabarıp. Beyrek onlara bu durumun sebebini sorduğunda yiğitler, kendileri kızıl kaftan giyemedikleri için olduğunu dile getirirler (Ergin 1989: 129). Kaftanıyla diğer yiğitlerin dikkatini çeken Bamsı Beyrek “göze gelir”, düşmanları tarafından tutsak edilir. Banu Çiçek ve ailesinden on altı sene ayrı kalır (Ergin 1989: 135).

Geçiş dönemi gelenekleri dikkate alındığında yeni doğan bebeklerin kırkı çıkana, gelin kendi evine girene veya nikâh yapılanaya kadar yüzünün örtülmesi, benzer şekilde sağlığı ve güzelliğiyle dikkat çeken çocukların gerçek yaşının söylenmemesi, bebeğin, çocuğun, gelinin kötü ruhların ve kem gözlerin nazarından korunması içindir (Örnek 1966: 75-76).

Bir kişinin ailesi tarafından çok sevilmesi, varlıklı olması, çevresi tarafından itibar görmesi gibi hususlarda da kişiye bir başkasının “gözü değer”. Ölüm gibi üzücü bir durumda dahi kaybedilen kişinin yerini bu sebepler dolayısıyla nazar doldurabilir, sahip oldukları yüzünden “göze geldiğine” inanılır.

Kem bakışların kimi zaman ölümle bile sonuçlanabilecek büyük zararlara yol açabileceği düşüncesi hâkimdir. Günümüzde halk arasında kullanılmaya devam eden “[Nazar] deveyi kazana, insanı mezara [sokar]” sözü de bu düşünceyi destekler niteliktedir (Örnek 2000: 167).

1.2. Göz Dikmek, Göz Koymak, Gözü (Gönlü) Kalmak

Bir kişinin nazarının değmesinde etkili olan unsurlardan biri eksiklik duygusudur. “Göz dikmek” deyimini, bir şeyi her halde ele geçirmek istemek (Aksoy 2016b: 808), “göz koymak”, bir şeyi ele geçirmeyi amaçlamak (Aksoy 2016b: 811), “gözü (gönlü) kalmak”, isteyip de elde edemediği şeye karşı isteği sürmek (Aksoy 2016b: 800, 816) anlamlarına gelir. Karşı tarafın sahip olduğu, kendinde olmayan herhangi bir şey kişinin kıskançlık duygusuyla nazarının değmesine neden olur.

Uğursuz nazar, haset duygusundan gelişir. Bu duyguda düşmanlık ve kin vardır (Arık vd. 2017: 233). Haset, övgü ve hayranlıkla yakından bağlantılı olduğu için bütün bakışları tehlikeli kılar

(Sheldrake 2004: 251). Bu duygular içinde olan kişiler, kendinde olmayanı karşılarında gördüğü zaman ona “göz diker/göz koyar” ve kendindeki eksikliği tamamlamak ister. Gördüğü, istediği ancak kendinde olmayan şey her neyse onu elde edemezse onda “gözü kalır”. Böyle durumlarda kişinin istekli bakışlarının, karşısındaki kişi veya nesneyi zarara uğratabileceğine inanılır.

Eski Türklerin yaşamında varlık gösteren köklü geleneklerden biri “yağma toyu”dur. Bu gelenek devlet yöneticilerinin halkın temel ihtiyaçlarını karşılama düşüncesiyle oluşmuştur. Yağma toyunda Oğuz töresine göre hanın yılda bir kez halkına malını yağmalatması söz konusudur (Bakırcı 2019: 139). Geleneğe göre davet sahibi böylelikle cömertliğini ve zenginliğini göstermiş olur, güç gösterisi yaparak meydan okur (Aslan 1991: 54). Bu gibi amaçlarının yanında söz konusu gelenek bir bakıma nazardan korunma önlemi olarak da düşünülebilir. Bu geleneğe “İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyreğin Öldüğü” (Ergin 1989: 243-251) adlı anlatı örnek verilebilir. Bütün malını mülkünü halkına sunan han, imrenmeye karışan kıskançlık duygularıyla bakan gözlere payını vererek bu bakışların zarar verici etkisinden kendini ve evini korumuş olur.

Göz dikilen, göz konulan şeyler her zaman doğrudan görülmez. Nazar, dijitalleşen dünya düzeni içinde, elektronik kültür ortamında ve sosyal medyada da bir karşılık bulur. Sosyal medya kullanıcıları kimi zaman yaptıkları paylaşımlardaki bazı unsurları “nazar boncuğu” emojisi veya başka “emojiler”/ “gifler” kullanarak gizlemeye çalışırlar. Kırkı henüz çıkmamış bebeklerle ilgili veya kendilerine göre önem taşıyan, nazarı çekebileceğini düşündükleri varlık, nesne veya benzeri şeyleri bir yandan göstermek ancak öte yandan korumak için “emoji” ile kapatmayı tercih ederler. Bu kullanım amacı ve işlevine bağlı olarak emojiler için “dijital dünyanın nazarlıkları” denilebilir. Sosyal medya kullanıcıları, emojiler yardımıyla kontrolleri dışında gelişen ve farkında olmadan maruz kalacakları kem bakışlara karşı kendi düşüncelerine göre önlem almış olurlar.

1.3. Göz Alıcı (Olmak), Göze Çarpmak, Göz Almak, Göz Kamaştırmak

“Göz alıcı” deyimini, göze çarpan, güzelliği dikkati çeken (Aksoy 2016b: 807), “göze çarpmak”, dikkati çekecek görünüşte olmak (Aksoy 2016b: 809), “göz almak” (Aksoy 2016b: 807), göz kamaştırmak, “göz kamaştırmak” deyimini ise görenleri hayran bırakmak (Aksoy 2016b: 810) anlamına gelir. Sıradışı bir bedene sahip olmak, aşırı güzel veya çirkin olmak dikkati ve dolayısıyla nazarı çeker. Nazar fazlalık ve eksiklikle, boşluk ve dolulukla ilişkilidir, özellikle taşıdığı fazlalıklarla göze çarpan, göz alıcı, imrenme yaratmaya açık olana yönelir (Taburoğlu 2017: 14, 16). Canlı ve cansız varlıkların/nesnelerin sahip olduğu güzellik, zenginlik, mutluluk, verimlilik gibi özelliklerin nazarı çektiğine inanılır.

Bir şeye hayranlık duymak, iltifat etmek, onu istemek veya ona haset etmek dolayısıyla büyülemek veya kem gözle talihsizliğe yol açmak anlamlarına da gelir (Sheldrake 2004: 252). Nazarın sağlıklı ve gülbüz çocuklara, güzellikleri ve hüneleriyle dikkati çekenlere, derslerinde başarılı olan öğrencilere, mesleğini en iyi şekilde yürütenlere, yeni ev veya araba alanlara, kısmeti açık olanlara, mutlu çiftlere, iyi ürün veren tarla ve bahçelere, güzel görümlü, hoş kokulu bitki ve çiçeklere, iyi süt veren ineklere, herkes tarafından beğenilen bir eşyaya daha çok değdiğine inanılır (Çıblak 2004: 105). Nazar söz konusu özellikler çerçevesinde göz alıcı yapı ve nitelikleriyle belirtilen bu kişi, varlık, nesne, olay, durum vb. üzerinde toplanır. Sağlığıyla, güzelliğiyle,

yeteneğiyle, başarısıyla, verimliliğiyle hatta mutluluğu veya sevinciyle “göz alıcı” olmak, “göze çarpmak”, “göz almak”, “göz kamaştırma” nazarın odağındadır.

Bir kına gecesinde “göz alıcı” güzelliği ve kıyafetleriyle bütün dikkatleri, bakışları üzerine çeken kişi gelindir. Gelin, uygulamanın başından sonuna kadar hiçbir aşamada yalnız bırakılmaz, çevresinde kendi gibi genç ve güzel kız arkadaşları, akrabaları vardır. Bu kızlar bir anlamda gelinin etrafında âdeta bir koruma alanı oluşturarak geline yöneltilen iyi veya kötü bakışların etkisini azaltma görevi üstlenir. Böylece geline ulaşabilecek kontrolsüz bakışların dikkati başka tarafa çekilmiş olur.

Benzer şekilde düğünden sonra aile büyükleri ziyaret edilirken veya evlendikten sonra bir başkasının düğününde yeni gelinin bütün takılarını takarak gitmesi bir anlamda statü göstergesi olurken bir diğer yandan da kendisine imrenilen, “göz alan” geline yöneltilen iyi veya kötü niyetli bakışların dikkatini dağıtma, nazarı uzaklaştırma görevi görür. Gelinin takıları, miktarının fazlalığı veya parlak rengiyle “göze çarparak”, “göz kamaştırarak” gelinin gençliği, güzelliği gibi dikkat çeken özelliklerinin önüne geçer.

1.4. Gözüyle Yemek / Gözle Yemek

Birine, bir şeye istekle ve dik dik bakmak, uğursuzluk getiren bakışlarını üstünden ayırmayarak bir şeyin, bir kimsenin kötü duruma düşmesinde etken olmak (Aksoy 2016b: 813, 823) anlamına gelen “gözüyle yemek” deyimini bir anlamda var olanı eksiltmek olarak nazarla ilişkilendirilebilir. Güzelliği, başarısı veya herhangi bir olumlu özelliğiyle göz dolduran kişi veya nesnenin üzerinden bakışlar eksik olmaz ve bu bakışlar, her zaman güzel duygularla yüklü olmayabilir. Bu tip durumlarda beğenilen, istenilen, hayran olunan kişinin veya nesnenin, kötü bakışların etkisiyle nazara geldiği düşünülür. İnsanlar bu nedenle kendilerine “dik dik bakılması”ndan rahatsız olur. Çünkü gözler nazarın çıkış noktası olarak kabul edilir. Üzerindeki dik bakışlar karşısında kendini savunmasız hisseden kişi, gelecek zararı engelleyebilmek için tanıdık/tanımadık herhangi bir insanın bakışlarının odağı olmaktan kaçınır.

Günlük yaşamda insanlar birbirleriyle karşılaştıklarında selamlaşırlar. Selamlaşma iki kişinin arasında güven açısından bir sözleşme niteliğindedir. Sözsüz iletişimin temel yapı taşlarından olan selamlaşmada jest ve mimikler oldukça önemlidir (Dursun 2016: 207-208). Bir kişiyle karşılaşıldığında onun yüzünün, jest ve mimiklerinin özellikle gözlerinin görülmek istenmesi de kişinin kendine yöneltilen bakışların farkında olmak, kontrolünü sağlamak ile ilişkilidir. Bu nedenle güneş gözlüğünün kapattığı gözler kişiyi tedirgin eder. Kapalı olan bir gözün bakışının nereye isabet ettiğini bilememek korku yaratır. Doğrudan bir bakışa maruz kalmak istenmediği gibi görülemeyen, çıkış noktası tahmin edilemeyen bir bakışın da hedefi olunmaktan kaçınılır.

Bir başka açıdan kimi zaman bireylerin birbirleriyle “göz teması” kurmak istememesinin sebebi de benzerdir. Kişi kendini karşısındaki insanın keskin veya zararlı bakışlarından korumaya çalışır. “Göze karşı göz” düşüncesiyle kendi gözünü, nazarı engelleyici bir nesne konumuna getirir ve kendine yöneltilen bakış gözleriyle karşılayarak kendini korumaya alır.

Bir kişi olumlu bir tavır sergiliyor gibi görünürken olumsuz bakışları, sözleri veya tavrıyla bir başkasının sahip olduklarını yerer veya önemseymiş gibi davranıp karşısındakine

kıskançlık duygusuyla beslenen bir bakışla nazar değdirebilir. Söz konusu duruma maruz kalan kişiye fiziki olarak herhangi bir müdahalede bulunmamakla birlikte mecaz anlamda “gözleriyle yer”. Günümüz koşullarında daha çok sosyal medya hesaplarında bireyler son günlerde fiilen görüşemedikleri ancak yaşamlarını merak etmekten vazgeçemedikleri kişileri genellikle sanal dünyada takip ederler. Görme eylemine dayalı bu tavırla kişiler ellerinde tuttıkları ekranlar aracılığıyla da kem bakışlarını hem gerçek hem de mecaz anlamda karşı tarafa iletebilirler.

2. Nazara Karşı Alınan Önlemler

İnsanlar ölümle sonuçlanabilecek kadar büyük ve olumsuz etkileri olduğuna inanılan nazardan korunmak için nazar değdirdiğine inanılan kişiden çıkan enerjinin gücünü kırmaya ve başka bir noktaya taşımaya, nazarın yönünü değıştirmeye yönelik çeşitli önlemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden bazıları bir nesne yardımıyla bazıları da bir uygulamayla gerçekleştirilir. Kişiyi iyileştirmeye ve arındırmaya yönelik söz konusu uygulamalar nazarla ilgili deyimler yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam eder.

2.1. Kırk Bir Buçuk Maşallah, Maşallahı Var

“Kırk bir buçuk maşallah” deyimini, Tanrı esirgesin, nazar değmesin (Aksoy 2016b: 929) “maşallahı var” deyimini, maşallah denecek bir durumu var, nazar değmesin, çok iyi (Aksoy 2016b: 962) anlamına gelir. Halk arasında nazarın genellikle savunmasız ve göz önünde olana değdiğine inanılır. Bu etkiden kendilerini korumak isteyen insanlar nazarlık kullanmak başta olmak üzere çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır.

Halk arasında kullanılan en yaygın nazarlık, nazar boncuğudur. Nazar boncuğu genellikle mavi renkte, göz şeklinde bir yapıya sahiptir. Nazarın zararlı etkilerinden korunmanın ilk çaresi “kuvvete karşı kuvvet” (Örnek 1966: 49) düşüncesi olmuştur.

Kürek kemiği, kurt dişi, ufak bir sap parçası, çitlembik ağacının kabuğu, çörek otu, yeşil kahve tanesi, kaplumbağa yavrusunun veya deniz hayvanlarının kabukları (Koşay 1956: 86; Boratav 1994: 105), geyik boynuzu (Çoruhlu 2010: 164), yumurta kabuğu ve çeşitli hayvanların kafatasları (Turhan Tuna 2014: 311) nazarlık olarak kullanılmıştır. Söz konusu nesnelere kullanımı Türklerin eski inanç sistemiyle ilişkilidir.

Geçmişte çeşitli yapılarda görülen nazarlıklar, daha sonraki dönemlerde değışim ve dönüşüme uğrayarak farklı şekillerde varlıklarını devam ettirirler. Ne zaman ve nereden geleceği kesin olarak bilinmeyen nazarın kötü etkilerini engellemek için başvurulan yöntemlerden biri de dua etmek veya ettirmektir.

İslamiyet’te sadece anlamı anlaşılır, diğerlerinin de anlayabileceği türde yapılan dualar veya ayetler şeklinde belli kalıplara sahip ezberden söylenebilecek sözlerin nazarlık değeri vardır (Kuzey 2007: 49). Bu bağlamda bir çocuğa nazar değdiği düşünülürse çocuk “nefesli kuvvetli” hocalara okutulur (Örnek 2000: 169).

2.2. Şeytan Kulağına Kurşun

“Şeytan kulağına kurşun” deyiminiyle aksama olanağı bulunan işin şimdilik düzenli gittiği fakat bu sözü şeytan duyarsa işin bozulabileceği, gidişata nazar değebileceği (Aksoy 2016b: 1060)

ifade edilir. Günlük hayatın içinde bu deyim kullanan insan, bir eliyle kulağını çekip üç defa tahta bir nesneye vurur ve nazar değme ihtimaline karşı kendini korumaya alır. Birinin sıhhat ve servetinden bahsederken bir nevi ihtiyatsızlık hissiyle korkulması ve uğursuzluğa maruz bırakılmaması, fenalığı geri çevirmek için de tahtaya vurulur (Westermarck 1961: 9).

Altay Türklerinin inancına göre yeraltı dokuz tabakadan oluşur. Bütün fena ruhlar, insanların peşine takılıp onlara daima zarar vermeye çalışırlar. Bu ruhların bulunduğu yer “cehennem” adıyla anılır. Cehennemin hâkimi Erlik Han’dır (Ziya Gökalp 2007: 67). Yaman Körmös olarak bilinen kötü ruhların merkezleri yeraltı olmakla birlikte dünyanın her yerine dağılmış durumdadırlar. İnsanların ölümünü istedikleri için kötü ruhların adı anılmamaya çalışılır (Anohin 2006: 30). Buna bağlı olarak halk arasında “yerin kulağı” olduğuna inanılır. “Şeytan kulağına kurşun” deyimini kullanılarak kötü ruhlardan ve onların vereceği zararlardan korunmaya çalışılır.

Üç defa tahtaya vurmak aynı anda hem bir ses çıkarmak hem de bir uygulamayı tekrar etmek demektir. Türklerin eski inanç sistemine göre birtakım ritlerde çalınan davullar veya çıkarılan sesler vasıtasıyla kötü ruhlar uzaklaştırılır. Benzer durum günümüzde sünnet ve düğün törenlerinde sünnet çocuğunun veya gelinin evden davul zurna eşliğinde çıkarılması sırasında da görülür.

Dünya kültürlerinde ağaç kültürünün en belirgin görüntüsü olan kozmik ağaç (hayat ağacı) yaşamı, ölümsüzlüğü, bilgeliği, gençliği veya genç kalmayı sembolize eder. Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç katmandan oluşan âlemi birbirine bağlayan kozmik ağaçtır. Hayat ağacı sadece gökteki değil, yeraltı ruhlarına da yoldur (Ergun 2017: 110, 117). İnsanlar sahip olduklarını kötü ruhlar dolayısıyla kaybetmemek için uygulama esnasında dileklerini hayat ağacının sembolik parçası tahta üzerinden göğe iletirken aynı ağaç vasıtasıyla kendilerine kötülük edeceklerini düşündükleri şeytani, kötü ruhları engellemeye çalışırlar ve yeryüzünde kendilerini korumaya alırlar. Dolayısıyla tahtaya üç kez vurarak bu deyim telaffuz edilmesi bu üç katmanı işaret ederken bir yandan da dikkatin uygulamaya yönlendirilerek kişinin ilgisinin dağıtılması ve böylece nazar çeken kişi, durum veya olayın kem gözlerden korunması için alınmış bir önlem şeklinde de yorumlanabilir.

2.3. Kurşun Dökmek

Nazardan hastalandığına inanılan kişinin sağlığına kavuşması için bir kapta eritilen kurşunun, hastanın başı üstünde tutulan su dolu bir kabın içine dökülmesi (Aksoy 2016b: 946) anlamına gelen bu deyim, nazar değdiğine inanılan kişiyi iyileştirmeye yönelik korunma yöntemlerindedir. Halk arasında kişinin aşırı esnediği, sürekli kendini yorgun hissettiği, sıklıkla başının ağrıdığı, üstüne ağırlık çöktüğü durumlarda nazara geldiğine inanılır ve böyle durumlarda o kişiye kurşun dökülür.

Maden kökenli emlerle yapılan bir uygulama olan kurşun dökme esnasında “elem terefiş, kem gözler şiş” gibi sözler söylenerek erimiş kurşunun suya üç defa dökülmesi söz konusudur. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’den ayetler okunarak yapılan uygulamalar da bulunmaktadır (Artun 2014: 325). Söz konusu uygulama inançlı ve bu konuda hünerli olduğu bilinen kişiler, genellikle kadınlar tarafından yapılır (Turhan Tuna 2014: 312).

Kurşun dökme işlemi sırasında suyun içinde kalıplaşan kurşun parçalarının nazar değdiren kem gözlerin sahibinin eşkalini ele vereceğine inanılır (Taburoğlu 2017: 17). İnsanlar kurşun döktürerek kendilerine nazarı değen kişi hakkında bir fikir sahibi olmak isterler. Kurşunun suyun içinde aldığı şekilden hareketle benzetmeler yapıp çıkarımda bulunurlar. Böylelikle kendilerine zarar veren veya verdiği düşünölen kişiyi belirli kılmış ve böylece daha sonra gelebilecek tehlikelere karşı kendilerince önlem almış olurlar.

2.4. Göz Görür, Gönöl İster, Gören Gözün Hakkı Vardır

“Göz görür, gönöl ister” atasözü, kişi görmediği şeyi istemez, görüp beğendiği şeye istek duyar (Aksoy 2016a: 293) anlamına gelir. Bu atasözü nazar inancının odak noktası olan gözle doğrudan ilişkilidir. Kişi bir şeyi görüp beğenebilir, isteyebilir. Eğer istediği şeyi elde edemezse onda “gözü (gönlü) kalabilir” (Aksoy 2016b: 800, 816) ve bu durum nazarın ortaya çıkmasına neden olur.

Canlı ve cansız nesnelere sahip olduğu güzellik, zenginlik, mutluluk, verimlilik gibi özellikler nazarı kendine çeker. Buna bağlı olarak nazarın ortaya çıkmasında etkili olan duygulardan biri de hayranlıktır. Kişiye isabet eden bakışlardaki hayranlık, o kişiye yönelik kem bir bakış getirebilir. Halk arasında “gören gözün hakkı” olduğu düşünçesi hakimdir. Bu durumda “göz görünce gönlün de istemesi” doğal karşılanır.

“Gören gözün hakkı vardır” atasözü, yiyecek veya imrenilecek bir şeyi görene o şeyden vermek gerektiğini (Aksoy 2016a: 292) ifade eder. Halk arasında birinin gözünün kaldığı düşünölen şeylerden ona bir miktar verilip o kişinin nazarından korunmak için önlem alınmaya çalışılır.

Geçmişten günümüze taşınan “başaklama” geleneği de bu bağlamda değerlendirilebilir. Ekin biçildikten sonra tarlada kalan başaklar, bunları toplayan köylülerin hakkı olarak görülür. Başakçılar ihtiyaçları olması halinde tarladaki samanları veya bağ bozumundaki meyveleri de alabilirler. Başaklama içi, Türkler için bir çeşit pay olarak kabul edilir. Başaklamanın İslamiyet’in de etkisiyle sadece ihtiyaç halinde değil, “göz hakkı” düşünçesiyle yere düşen meyve ve yemişler için de yapıldığı bilinir. Başaklamanın eski Türklerdeki yağmalı toy geleneğinin bir devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. Yağma geleneği, toplumda saygınlık esasına dayalıdır (Dursun 2016: 223-224). Böylece hayranlıkla bakılan bir bağa, bahçeye, tarlaya hayranlıkla bakan gözlerden gelecek olan nazar, “başaklama” geleneğiyle kendine düşen paya yönelir.

2.5. Bakan Göze Bağ (Yasak) Olmaz

Herkesin gözü önündeki şeyi bakılmasının önlenemeyeceğini (Aksoy 2016a: 176) ifade eden bu atasözü, insanların kimi durumlarda başarılarını, güzelliklerini, mal varlıklarını gizlemeyi neden tercih ettiklerini açıklar niteliktedir. Olumlu özellikleriyle öne çıkan kişiler, kontrol edemedikleri bakışların kendilerine dokunmasını istemezler. Böyle durumlarda kötü enerjiden korunmak için güzel veya göz önünde olanı değersizleştirme, çirkinleştirme yoluna gidilir. Çocukları çirkinleştirmek için saçlarını kısa kesmek, kötü ve kirli kıyafetler giydirmek (Taburoğlu 2017: 22) buna örnek verilebilir. Nazara geleceği düşünölen şeyin aslında göze gelecek kadar güzel ve değerli olmadığına dikkatleri çekerek onun değersizleştirilmeye çalışılması söz konusudur.

Geçmişten günümüze, nazardan ve olağanüstü varlıkların kötülüklerinden korumak için çocuklara değersizlik ifade eden adlar takılması (Koşay 1956: 88), kişilerin göbek adlarıyla çağrılması, onların adlarını gizleyerek nazarın yönünü değiştirmeye yönelik bir çabadır (Taburoğlu 2017: 22). En yakınlarının sevgi ve hayranlık bakışlarının, davranışlarının kötü sonuçlar verebileceği inancı ile çocukları güzel ve dikkat çeken sözler yerine “maskara”, “çirkin” vb. gibi kelimelerle sevmenin tavsiye edilme sebebi de onları koruma amaçlıdır (Boratav 1994: 105). Kişinin en yakını olsa dahi “bakan göze bağ (yasak) olmaması”, bir başkasının nereye bakacağına müdahale edilemeyeceğinin bilinmesi doğrultusunda söz konusu yoğun sevgi dolu veya yer yer kem bakışların yönü çevrilerek önlem alınmış olur.

2.6. Cana Gelecek (Kaza, Zarar) Mala Gelsin

Zarardan kurtulma olanağı yoksa bunun cana değil, mala gelmesi yeğlenir ve canı korumak için mal feda edilir (Aksoy 2016a: 211) anlamında kullanılan bu atasözü de nazarla ilişkilendirilebilir. Kimi durumlarda olumsuz durumu yaratan şey, nazar inancında da etkili olan kıskançlık duygusudur. Bu tip duyguları besleyen bir başka kişinin olumsuz duygu ve düşünce yükü, insanı zarara uğratabilir. Böyle bir durumda zararın kişiye değil, mala gelmesinin tercih edilmesiyle “mal”ın âdeta bir “nazarlık” olarak koruyuculuk niteliği kazandığı söylenebilir.

En eski zamanlardan günümüze insanların kendilerini anlam yüklü bu bakışlardan korunmalarının yöntemlerinden biri de nazarın asıl kişi veya nesneden uzaklaştırılarak yönlendirildiği “saçı” geleneğidir. “Kansız kurban” olarak da bilinen “saçı” (İnan 2018: 55), kutlu yerlere serpilen yiyecek-içecek (Artun 2014: 325), başa saçılan veya akrabalar, komşular tarafından geline verilen para ya da çeşitli hediyelerdir (Örnek 2000: 199). Düğünlerde, çocuk dünyaya gelince, çocukla ilgili ilk uygulamalarda, ölen kişinin ruhu için yapılan işlemlerde saç geleneği süreklilik gösterir (Artun 2014: 325).

İnsanlar genellikle yeni bir işe başlama, ev veya araba sahibi olma, bir eşya edinme, evlilik yapma vb. gibi durumlarda kıskançlığın yol açacağı olumsuz sonuçların yönünü değiştirmek veya engellemek gibi düşüncelerle çevredekilere genellikle bir şeyler dağıtma yoluna giderler.

Evlilik âdetleri arasında Türkiye'nin pek çok şehrinde varlık gösteren gelinin yeni evine girmeden önce içi şeker, pirinç, para vb. dolu bir testiyi kapının önünde kırması, düğün sırasında gelin ve damadın başından para saçılması, günümüzde nikâhtan sonra dağıtılan nikâh şekeri bu bağlamda değerlendirilebilir. Böylece yeni kurulan ailenin özellikle gelinin üzerinden kem bakışlar uzaklaştırılır, dikkat dağıtılır.

3. Sonuç

İnanç, kültürün unsurlarından biridir. Yaşamın her döneminde toplumun ihtiyaçları inançla ilgili uygulamaların belirleyicisi olmuştur. Bunun yanında insanın doğayı anlamlandırma çabası da inanç dünyasını şekillendirmeye katkı sağlamış, çeşitli tutum, davranış ve uygulamalarla yaşamda bir karşılık bulmuştur.

Evensel bir olgu olan nazar, kolektif bilinçdışının ürünüdür. Geçmişten günümüze aktarılan deneyimlere dayanır ve aynı temel duygular üzerinde şekillenir. Nazarın ortaya çıkışında insanın yaşadığı korku ve çaresizlik duygusu, güvende olma ihtiyacı, dünyayı anlamlandırma isteği ile

özellikle karşılaştığı kötü durumlarda sorumluluğu başka güçlere atfetme düşüncesi etkili olmuştur. Her toplum bu evrensel olguyu kendi kültürü içinde şekillendirmiş, inanışlar etrafında çeşitli uygulamalar geliştirmiştir.

Nazara bağlı inanış ve uygulamaların günümüze aktarılmasında kadim zamanlardan alınan kültür mirasının taşıyıcısı olan atasözleri ve deyimler önemli bir rol oynar. Toplumsal etkileşimin sonuçlarından biri olarak söz konusu inanış ve uygulamalar günümüzde varlığını sosyal medyanın etkili olduğu yeni iletişim ortamlarında da sürdürür. Günlük yaşamın akışı içinde varlık gösteren nazarla ilgili örneklerin yanında açık ve kapalı anlamlarıyla yer alan bu kalıp sözler, halkın bakış açısının, düşüncesinin ve felsefesinin gelecek kuşaklara iletilmesinde etkilidir.

Atasözleri ve deyimler incelendiğinde nazarın nasıl ortaya çıkabileceği, kimlerin, nasıl, kime nazarının degeceği ve nazardan korunmak için ne gibi önlemler alınabileceği gibi bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu bilgiler genellikle ses ve söz tekrarlarıyla dikkat çeken kısa ve kalıplaşmış bir yapıya sahip oldukları için hafızada yer tutan ve ihtiyaç hâlinde kolaylıkla hatırlanan atasözleri ve deyimler aracılığıyla işlevselliğini koruyarak kuşaktan kuşağa aktarılırlar.

Kaynaklar

- Aksoy, Ömer Asım (2016a). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I -Atasözleri Sözlüğü-*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ömer Asım (2016b). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II -Deyimler Sözlüğü-*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Anohin, A.V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. Çev. Dr. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova. Konya: Kömen Yayınları.
- Arık, Durmuş ve Ahmet Hikmet Eroğlu (2017). *Halk İnanışları*. İstanbul: Grafiker Yay.
- Artun, Erman. (2014). *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Aslan, Mehmet (1991). “Osmanlı Saray Düğünlerinde Yağma Geleneği”. *Millî Folklor*, S. 10, s. 54-57.
- Bakırcı, Nedim (2019). “Dede Korkut Kitabı Bağlamında Oğuzlarda Toy Geleneği”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 20, s. 130-142.
- Boratav, Pertev Naili (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çıblak, Nilgün (2004). “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 15, s. 103-125.
- Çobanoğlu, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Çoruhlu, Yaşar (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dursun, Aysun (2016). *Türk Halk Hukuku*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- Ergun, Pervin (2017). “Türk Mitolojisinde Ağaç Kültü”. *Türk Mitolojisine Giriş*. Editörler: Fatma Ahsen Turan-Meral Ozan, Ankara: Gazi Kitabevi. s. 109-132.
- Goody, Jack (2009). “Sözlü Kültür”, *Milli Folklor*, S. 83, s. 128-132.
- Hançerlioğlu, Orhan (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İnan, Abdulkadir (2018). *Eski Türk Dini Tarihi*. Ankara: Altınordu Yay.
- Koşay, Hamit Zübeyr (1956). “Etnoğrafya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer”, *Türk Etnoğrafya Dergisi*, S. 1, s. 86-90.
- Kuzey, Muharrem (2007). *Kur'an ve Sünnet'te Nazar*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Ong, Walter J. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. Çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yay.
- Önal, Mehmet Naci (2016). “Atasözlerinin ve Deyimlerin Serüveni”, *Gelenekten Geleceğe Türk Edebiyatı*, s. 539-555.
- Örnek, Sedat Veyis (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtil İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Örnek, Sedat Veyis (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saydam, M. Bilgin (2018). “İnancın Boşu / Dolusu”, *Doğubatu Dergisi -Boş ve Batıl İnançlar-*, S. 84, s. 23-41.
- Sheldrake, Rupert (2004). *Biri Beni Gözetliyor*. Çev. Orhan Düz. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Taburoğlu, Özgür (2017). *Nazar*. Ankara: Doğu Batı Yay.
- Türkçe Sözlük* (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Turhan Tuna, Sibel (2014). “Muğla’da Nazar, Büyü, Fal Üzerine Su Kültürüyle İlgili İnanç ve Pratikler”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*, s. 309-320.
- Westermarck, Edward (1961). *Nazar Değmesi İnanıcı*. Çev. Şahap Nazmi Coşkunlar. Ankara: Yeni Matbaa.
- Ziya Gökalp (2007). *Türk Medeniyet Tarihi*. Ankara: Elips Kitap.